

'Mitt Elysium'
– Linnéträdgården i Uppsala

MONNICA SÖDERBERG, *Frilansjournalist*

Nedan. Linnés tjänstebostad Botaniska huset, i dag Linnémuseet, till höger med uthus och stall till vänster. Där bakom ligger universitetets botaniska trädgård med orangeriet i fonden. Kopparstick av Johan Gustaf Hallman 1745.

**Linnéträdgården är en
rekonstruktion av hur
universitetets botaniska trädgård
såg ut vid mitten av 1700-talet.
Tack vare Linnés noggrannhet och
hans detaljerade kartor och
förteckningar har det varit möjligt
att återskapa Linnés trädgård på
ett mycket trovärdigt sätt.**

DÅ LINNÉ UNDER sin studietid först stiftade bekantskap med den botaniska trädgården i Uppsala blev han besviken. Trädgården hade anlagts av professor Olof Rudbeck d.ä. omkring 1655, men efter den stora branden i Uppsala och Rudbecks död 1702 hade den lämnats att förfalla. Nu innehöll den bara ett par hundra arter.

I juni 1731, medan han ännu studerade, fick Linné tjänst hos medicinprofessor Olof Rudbeck d.y. som informator åt Rudbecks barn. Därmed flyttade han in i Rudbecks tjänstebostad vid Botaniska trädgården – det hus som sedan skulle bli hans eget hem i Uppsala. Under den här tiden började han själv hålla föreläsningar och demonstrationer i trädgården. Som student var Linné ofta mer forskare och lärare än elev.

Den 5 maj 1741 utnämndes Linné till professor i medicin vid Uppsala universitet av Kungl. Maj:t och den 27 oktober höll han sitt inträdestal med titeln *Om nödvändigheten av forskningsresor inom fäderneslandet*. Han framföll att färder i Sverige kunde ge en blivande läkare många rön och mycken insikt. Han talade av erfarenhet.

I början av 1742 gjorde Linné och hans professorskollega Nils Rosén upp om vad som skulle ingå i deras ansvarsområden. Rosén fick ta hand om sjukhusets skötsel, de offentliga föreläsningarna i anatomi, fysiologi, etiologi, patologi, terapi och medikamentsberedning. Linné skulle sköta den botaniska trädgården, föreläsa i naturalhistoria, dietetik, sjukdomsdiagnos, botanik och Materia Medica (läkemedelsråvaror). Universitetskanslern godkände denna ordning.

HÅRLEMANS TRÄDGÅRD

Det blev nu Linnés uppgift att sätta den botaniska trädgården i stånd, den trädgård han blivit så besviken på under sin studietid. Nu ville han förvandla den lilla sankade trädgården så att den skulle kunna tävla med de praktfulla botaniska trädgårdar som han kommit i kontakt med under sin studietid i framförallt Holland.

Överintendenten Carl Hårleman, sin

tids främste arkitekt, ritade den nya trädgården efter franskt mönster. Fyra blomsterkvarter inramades av låga klippa häckar och här fanns också dammar för vattenväxter. Längst bort i trädgården uppfördes, efter Hårlemans ritningar, ett orangeri med tre uppvärmda rum.

Dietrich Nietzel övertalades att bli trädgårdsmästare i Uppsalaträdgården. Nietzel var inte vem som helst utan hade varit Linnés gynnare George Cliffords trädgårdsmästare i Hartekamp, Holland. Linné hade vistats där på 1730-talet för att klassificera och skriva en bok, *Hortus Cliffortianus*, om den världsberömda trädgården med menageri.

Linné lyckades skaffa växter och fröer från olika håll till sin botaniska trädgård och även exotiska djur. År 1748 omfattade odlingen över 3 000 arter.

Trädgården i Uppsala blev Linnés växtbibliotek och apotek, samtidigt som den utgjorde experimentlokal för skol-

ning av viktiga kulturväxter som kunde få betydelse för den svenska ekonomin. Där fanns också, som på Hartekamp, ett menageri med apor, fåglar och andra djur. Arbetsstyrkan, förutom Linné, omfattade en trädgårdsmästare, en gesäll, några arbetare från akademien, en orangeridräng och en eldare, som skötte vedhuggningen och eldandet dag som natt i orangeriets nio kakelugnar.

FRÅN JORDENS ALLA HÖRN

Sommartid höll Linné sina lektioner i botanik i trädgården och ute på fälten runt Uppsala.

Vintertid skedde undervisningen inomhus med hjälp av herbarieark och djur som konserverats i sprit. Linné var en briljant och engagerad lärare och 23 av hans studenter blev själva professorer. Flera av hans så kallade apostlar, som Pehr Forsskål, Pehr Kalm, Pehr Löfling, Pehr Osbeck, Daniel Solander och Carl Peter Thunberg, blev berömda men några fick också plikta med sina liv under strapatsfyllda resor världen runt. De samlade in växter från jordens alla hörn till sin mästare. Utländska studenter lockades också till Uppsala och senare Hammarby för att undervisas av Linné.

Efter trädgårdsmästaren Nietzels död 1756 och köpet av Hammarby 1758 började Linnés intresse för trädgården i Uppsala att avta.

Överst t.v. Stjärnfloka, även kallad Linnés fröknar. Plantan har runda blomflockar omgivna av svepblad som bildar en uddig stjärna.

Överst t.h. Mexikansk tagetes är en krydd- och medicinalväxt som kommer från Sydamerika. Te av den torkade växten används traditionellt mot förkylning.

Ovan. Trädgården är anlagd som en lärobok efter Linnés sexualsystem.

Samma år som Linné köpte Hammarby tillsattes en demonstratör som skulle visa trädgården och undervisa studenterna då professorn själv inte kunde göra det av olika skäl. Linné gav sin son Carl, då knappt 18 år gammal, den oavlönade platsen. Han var ju uppväxt med trädgården.

Linné hade också av riksdagen och Kungl. Maj:t erhållit rättigheten att utse sin efterträdare som professor. I januari 1763 sände han en formell förfrågan och förordade att sonen Carl skulle förordnas till hans efterträdare. I mars samma år fick sonen sin professorsfullmakt.

Carl von Linné d.y. överlevde sin far med bara fem år. Han dog 1783. Därefter var familjen Linnés epok i den botaniska trädgården i Uppsala slut.

TRÄDGÅRDEN FLYTTAS

Efter Linnés död 1778 började trädgården förlora sin ledande ställning. Platsen var inte heller perfekt för vare sig odling eller boende, det hade Linné själv erfårit. Närheten till Fyrisån medförde ständiga översvämningar och massor med mygg som kunde sprida den livsfarliga så kallade Uppsalafebern, som också drabbade Linnés familj. Ytan blev med tiden också för liten för alla de växter och anordningar som fanns där.

En av Linnés lärjungar och efterträdare, Carl Peter Thunberg, lyckades 1787 övertala Gustav III att donera Uppsala slotts trädgård till universitetet för att man där skulle kunna inrätta en ny botanisk trädgård. Tjugo år senare var flytten av alla växter från den gamla botaniska trädgården klar och den 21 maj 1807 kunde den nya trädgården invigas.

Hur gick det då med den gamla trädgården? Jo, den blev potatisland och park och orangeriet hyrdes ut till Östgöta nation. In i professorshuset flyttade tjänstemän från universitetet. År 1937 övertogs huset av Svenska Linnésällskapet och iordningställdes som museum.

På Svenska Linnésällskapets initiativ, och tack vare Linnés detaljerade växtlistor och kartor, kunde Linnés botaniska trädgård rekonstrueras. Planen som följdes var från 1745 och den restaurerade trädgården kunde invigas 1923. År 1955 invigdes även det renoverade orangeriet.

Det är således en återskapad Linnéträdgård vi träder in i den 18 juli 2006. Vi går längst in i trädgården tillsammans med trädgårdsmästare Per Axell.

Det är ett hektiskt liv i trädgården så

här mitt i sommaren. Skötsel och guidning av många besökare tar mycket tid. Men Lena Hansson, ortagårdsmästare och verksamhetsansvarig för Linnéträdgården, påminner om vårvintern då här är stängt för besökare. Då hörs jorden i trädgården. Lena Hansson förklarar saken så här:

– Vattnet fryser upp genom porer i jorden och bildar små ispelare. Om det ligger grus över porens mynning kommer gruskornet att lyftas upp på pelaren. Under vintern händer inte så mycket, men under vårsolens inverkan värms gruset upp och smälter isen och gruskornet ramlar ner. Då låter det. Det trillar små gruskorn hela tiden. Jorden hörs.

Bakom orangeriet står sticklingar av buxbom, som ska förnya den nittioåriga buxbomhäcken framför orangeriet. Sticklingarna har tagits från häcken och står nu i krukor en och en med sandblandad jord för att rota sig och de hålls ständigt fuktiga. När de vuxit till sig ska de planteras ut i drivbänkar för att få mer jord. Efter jubileumssommaren ska de nya plantorna ersätta den gamla buxbomhäcken.

På tal om buxbom noterade Linné den 2 augusti 1741 under ett besök i Orraryd, Småland, och på hemväg från sin öländska och gotländska resa, att i trädgården där var gångarna belagda med sågspån istället för sand «varav man såg buxbomen mycket väl trivas».

Nej, sågspån har man inte testat här i Linnéträdgården, kanske gjorde inte Linné det heller. Han hade sjösand på sina gångar.

Sågspån bryts ner till mylla som det lätt kan växa ogräs i. Gångarna nu är belagda med grus, säger Lena Hansson.

COCOS OCH STEKTA PARADISFÅGLAR

Orangeriet stod klart 1743 men fick sitt nuvarande utseende efter en ombyggnad 1817. Det rymde under Linnés tid bland annat exotiska, ömtåliga växter och plantor som senare skulle planteras ut. Numa fungerar det som utställnings- och samlingslokal. Framför orangeriet finns tre dammar, kallade Floddammen, Sjödammen och Kärrdammen.

Salen i mitten var ett kallväxthus, ett övervintringshus för arter från medelhavsområdet, som om sommaren flyttades ut på planen framför.

I norra flygeln fanns drivhuset för värme- och fuktkrävande arter från Asien, Afrika och Amerika. I arkiven nämns kakao, bambu, ingefära, papyrus, ris, banan,

sagopalm och kaffe. Till slut fanns där också en kokospalm, hett efterlängtat.

«Skulle Cocos komma apropos mig i händerna, så woro det som steckta paradisfoglar flögo i halsen på mig då jag gapade», tyckte Linné.

I den södra flygeln fanns till en början trädgårdsmästarens bostad men den flyttades redan 1747 på grund av alla växter, som behövde platsen istället. Hit kom senare Linnés naturaliemuseum, då det inte längre fick plats i boningshuset. Det skedde alltså en del omflyttningar ganska tidigt.

Till alla eldstäder gick det åt mycket ved. Från 1744 lämnades 60 lass ved gratis om året från akademins skogar; efter några år kom dubbel ranson. Universitetet betalade lönerna för den fasta personalen men alla andra utgifter måste Linné betala själv eller skaffa från något håll. Han bodde visserligen gratis i professorshuset men han skulle bekosta alla reparationer och allt underhåll själv.

Så var det då. Nu är det Statens fastighetsverk som förvaltar byggnaderna och marken, och Uppsala universitet som ansvarar för driften av trädgården.

TRÄDGÅRDEN SOM LÄROBOK

Här innanför murar och häckar lever spår av Linné. Från sitt arbetsbord, som stod vid fönstret i arbetsrummet, kunde han se ut över trädgården och medhjälparnas arbete. Härifrån såg han också de många exotiska djuren – papegojorna, påfågeln, ändarna och aporna och deras förehavanden.

På hans tid omgavs trädgården av höga plank och en järnsmidd port, som hölls stängd för utomstående. Här skulle ingen obehörig kunna komma in och stjäla plantor eller sticklingar. Var någon utomstående intresserad av att göra ett besök så fick det ske under överinseende av trädgårdsmästaren.

Trädgården är anlagd som en lärobok efter Linnés sexualsystem. I detta system indelas växterna först efter sitt antal och arrangemang av ståndare i 24 klasser, och sedan i ordningar efter antalet pistiller. Ordningarna indelas i släkten och släktena i arter.

Linné odlade cirka 3 000 olika växter; en del provodlades bara under en kort tid. Många sticklingar och plantor flyttades ut till Hammarby.

Sina frön, skott och plantor fick han från kollegor runt om i Europa. Många av dem arbetade i de mest betydande bota-

Överst. Orangeriet, ritat av Carl Hårleman och uppfört 1742-43. I orangeriet finns i dag en permanent utställning om Linné och hans trädgård.
Ovan. Sjödammen ligger centralt placerad i trädgårdens mittaxel, flankerad av Floddammen och Kärrdammen.